

Тема 5. Культура Середньовіччя. Культура Візантії.

Мета: навчальна - узагальнити і систематизувати знання з теми; формувати вміння пояснювати, аналізувати навчальний матеріал, робити висновки та узагальнення; працювати з ілюстраціями, картиною, картою; правильно застосовувати лічбу років; пояснювати на прикладах поняття та терміни; формувати пізнавальний інтерес студентів та залучати їх до культурних надбань поколінь.

Виховна – виховувати пізнавальний інтерес до культурної спадщини.

Тип заняття: вивчення нового матеріалу.

Основні поняття: містобудування, середньовіччя, романський стиль, готичний стиль, ікона, рицарська культура, університет.

Обладнання: карта, Війтович В. «Культурологія».

Хід заняття

1 Організаційний момент.

(привітання, перевірка наявності студентів на занятті)

2 Актуалізація опорних знань студентів.

Які особливості розвитку грецької та римської цивілізацій?

Етапи розвитку давньогрецької культури?

Які науки зародились в Греції? Назвіть грецьких вчених.

В чому були особливості грецької кераміки?

Як розвивалась грецька скульптура та архітектура?

Як зародився театр?

Які традиції олімпійського руху?

Тестовий контроль.

3 Мотивація пізнавальної діяльності.

Ознайомившись з культурою середньовіччя ви дізнаєтесь про надбання цієї цивілізації і її внесок в культурну спадщину людства.

4 Виклад нового матеріалу.

1 Поняття середні віки. Гуманісти та романтики про середні віки.

Християнство і культурний процес.

2 Середньовічна культура Західної Європи

3 Середньовічний тип міста та його культура. Діячі Середньовіччя.

4 Розвиток освіти Середньовічні університети. Розвиток наук.

5 Романська література. Середньовічний епос: рицарська література, поезія вагантів.

6 Середньовічне західноєвропейське мистецтво. Романський стиль та готика, її особливості. Середньовічна ікона.

Самостійна робота студентів.

Середньовічна культура Візантії.

5 Закріплення вивченого матеріалу.

Як виникли університети?

Які стилі в архітектурі виникли в середньовіччі?

Середньовіччя — період європейської історії від 5 століття (падіння Римської імперії і Велике переселення народів) до епохи Відродження та Реформації, кінець 15 століття — початок 16 століття. За усталеною періодизацією раннє середньовіччя швидше відбулося у Західній Європі, аніж у Східній (близько 9-11 ст.). Народна селянська культура стала одним з найважливіших джерел прогресу середньовічної культури, що почався в XI ст. і що виразився в формуванні міської культури. У XI ст. в Західній Європі відбувається швидке зростання міст. Їх населення складалося з найрішучіших та найбунтівніших елементів суспільства: в міста бігли кріпаки — «повітря міста робило вільним», змінювали спосіб життя деякі феодалы, особливо збіднілі. Нові види діяльності — торгівля, ремесло — вимагали активності, обачності, породжували раціоналістичний підхід до життя. Городяни об'єднувалися в комуни, що мали органи самоврядування. Вони і очолювали боротьбу за звільнення від феодала або монастиря, на землях яких стояло місто.

Важливим елементом піднесення культури в XI–XIII ст. було розширення освіти, почався вихід її за межі суто богослов'я. Організація міського життя диктувала потребу в письменних людях. Збільшується кількість шкіл, з'являються міські, єпископальні, а також приватні школи. Поступово виникає їх спеціалізація. Наприклад, у Болоньї були юридичні школи, в місті Салерно — медичні, визнаним центром філософії вважався Париж. Якісно новий етап в розвитку системи освіти — виникнення вищих навчальних закладів. У XII–XIII ст. виникають університети (від латинського «універсум»- загальність, сукупність). Багато в чому типовою є організація Паризького університету. Він отримав королівську грамоту в 1200 р. До його складу входили викладачі, учні, а також книготоргівці, посильні, аптекарі, навіть шинкарі. Викладачі об'єднувалися в особливі організації — факультети (від латинського «здатність», здатність викладати який-небудь предмет). У Паризькому університеті їх було чотири: один «молодший», на якому навчали читанню, письму і вивчали «сім вільних мистецтв», і три «старших» — медичний, юридичний і богословський. Викладачі обирали голову факультету — декана (від латинського — десятник). Учні — студенти (від латинського «студере» — старанно займатися) — слухали і записували лекції, брали участь у диспутах. До XV ст. в Європі було вже 60 університетів. Пожвавлення інтелектуального життя в XI–XIII ст. виявилось в розгортанні філософських суперечок. Хоч панівною була теза «філософія — служниця богослов'я», але треба враховувати, що для людей тієї епохи вона несла інше значення, ніж для нас. Адже тільки в Богові бачили вище значення всього земного. У порівнянні з

багатовіковою практичною відсутністю філософської думки це був безумовний крок уперед. Середньовічна філософія отримала узагальнене позначення — схоластика (від латинського «школа»). У схоластиці складаються і борються декілька напрямів. Однією з перших була дискусія про універсалії між номіналістами і реалістами. Номіналісти вважали, що насправді існують лише одиничні речі, доступні відчуттям, а загальні поняття — «універсалії» — тільки їх позначення, імена (лат. *nomina*), «знаки мови». Реалісти відстоювали зворотне. Найвизначнішим представником офіційної церковної схоластики був [Томас Аквінський](#) (1225–1274), [П'єр Абеляр](#) (1079–1142), чернець [Роджер Бекон](#) (1214 — 11 червня 1294). З літературних жанрів з міською культурою пов'язаний розквіт латиномовної літератури. Її яскраве явище — лірика вагантів (так називали бідних бурлаків — студентів, школярів), вона відрізнялась вільнодумством, насолодами життя, презирством до всіляких, в тому числі церковних, авторитетів. Популярними були твори сатиричних жанрів народними мовами. Ще з варварських часів зберігаються і розвиваються народні усні епічні твори — «Пісня про Нібелунгів», «Пісня про Роланда» — але записують і обробляють їх вже освічені люди. Сам образ середньовіччя часто асоціюється з колоритною фігурою лицаря в латах. Лицарська культура виникає в феодальному середовищі. Сам стан феодалів був неоднорідним. Нечисленну еліту феодального класу утворювали найбільші землевласники — носії гучних титулів. Ці найбільш родовиті і благородні лицарі були на чолі своїх дружин, часом справжніх армій. Лицарі рангом нижче служили в цих дружинах зі своїми загонами, які з'являлись на перший поклик пана. На нижніх рівнях лицарської ієрархії стояли безземельні лицарі, все надбання яких перебувало у військовій виручці і зброї. Військова справа була прерогативою феодалів і вони робили все, щоб максимально не допустити участі в битвах «грубих мужиків». Часто заборонялося носіння зброї і верхова їзда «базарним торговцям, селянам, ремісникам і чиновникам». Бували випадки, коли лицарі відмовлялися брати участь в битвах разом з простолюдинами і взагалі з піхотою. Згідно з поширеними в лицарському середовищі уявленнями, справжній лицар повинен був походити з хорошого роду. Поважаючи себе лицар посилався для підтвердження свого благородного походження на гіллясте генеалогічне дерево, мав родовий герб і родовий девіз. Приналежність до стану передавалася у спадок, в окремих випадках у лицарі посвячували за виняткові військові подвиги. Суворість правил стала порушуватися в процесі розвитку міст — цей привілей стали все частіше купувати. У різних країнах існували схожі системи виховання лицарів. Хлопчика вчили верховій їзді, володінню зброєю — насамперед

мечем і списом, а також боротьбі і плаванню. Він ставав пажем, потім зброєносцем при лицарі. Лише після цього юнак удостоювався честі пройти через обряд посвячення в лицарі. Існувала і спеціальна література, присвячена лицарським «мистецтвам». Майбутнього лицаря навчали, крім іншого, і прийомам полювання. Воно вважалося другим після війни заняттям, гідним лицаря. У лицарів вироблявся особливий тип психології. Ідеальний лицар повинен бути гідним цього звання. Він мав бути гарним і привабливим. Тому спеціальна увага приділялася поставі, одягу, прикрасам. Лати і кінська упряж, особливо парадні, були справжніми творами мистецтва. Від лицаря вимагалась фізична сила, інакше він просто не зміг би носити лати, що важили до 60-80 кг. Лати починають втрачати свою роль тільки з винаходом вогнепальної зброї. Від лицаря очікувалося, що він буде постійно піклуватися про свою славу. Свою доблесть треба було весь час підтверджувати, і багато які лицарі знаходилися в постійному пошуку можливостей для цього. «Коли тут війна, я тут залишуся», — говорить лицар в одній з балад поетеси Марії Французької. Організовувалися спеціальні лицарські турніри. У XI–XIII cc. виробилися правила [лицарських поєдинків](#).

Вищим виявом лицарської войовничості, агресивного прагнення феодалів до захоплення нових земель, підтриманого католицькою церквою, стали хрестові походи на Схід під прапором захисту християн і християнських святинь від мусульман. У 1096 р. відбувся перший з них, а в 1270 р. — останній. У їх ході виникають особливі військово-релігійні організації — лицарські ордени. У 1113 р. був заснований орден іоанітів або госпітальєрів (їх першою резиденцією був будинок-госпіталь св. Іоанна). У Єрусалимі, поблизу храму знаходився центр ордену тамплієрів, або храмовників. Керував орденем великий магістр, що підкорявся особисто Папі римському. Вступаючи в орден, лицар давав обітницю цнотливості та слухняності. Вони носили чернечі плащі (у госпітальєрів — червоний з білим хрестом, у храмовників — білий з червоним) понад лицарські лати. У агресії проти слов'янських народів головну роль грав Тевтонський орден. Лицарський кодекс знайшов відображення в лицарській літературі. Її вершиною вважається світська лірична поезія трубадурів на народній мові, що виникла на півдні Франції (Лангедок). Вони створюють культ Прекрасної Пані, служачи якій лицар повинен слідувати правилам «куртуазії». «Куртуазія», крім військової доблесті, вимагала уміння поводитися в суспільстві, підтримувати розмову, співати. Був розроблений особливий ритуал залицяння до пані. Навіть в любовній ліриці, в описі почуттів лицаря до пані частіше за все використовується характерна станова термінологія: присяга, служіння, дарування, сеньйор, васал. По всій

Європі розвивається і жанр лицарського роману. Для його сюжету були обов'язкові ідеальна «лицарська» любов, військові подвиги в ім'я особистої слави, небезпечні пригоди. Романи широко відображали побут і вдачі свого часу. У той же час в них вже помітний інтерес до окремої людської особи. Найпопулярніші сюжети — про лицарів «Круглого столу», про легендарного короля бритів Артура, про лицаря Ланселота, про Трістана та Ізольду. Багато в чому завдяки літературі в нашій свідомості досі живе романтичний образ благородного середньовічного лицаря.

Мистецтво раннього Середньовіччя несе відбиток перехідності, в ньому змішані язичницькі та християнські мотиви. З утратою античних досягнень головну роль отримало декоративно-ужиткове мистецтво, а пізніше — архітектура. Стиль західноєвропейського мистецтва X — XII століття отримав назву «романський».

На формування нового стилю вплинули і рівень будівельної техніки того часу (значний практичний досвід був накопичений, але складні інженерні прийоми не використовувалися), і реалії політичного життя (провідна роль церкви, зміцнення земельних володінь феодалів, безперервні війни). Для романського живопису характерні дуже яскраві, контрастні кольори. У Європі в 11 ст. найбільшою вважалася церква Ключійського абатства — резиденція ордену бенедиктинців на півдні Франції. До наших днів вона не збереглася, оскільки була зруйнована в наполеонівські часи, коли романські споруди зовсім не цінувалися. Але поземний план церкви Ключійського абатства став взірцем для споруд соборів у Франції, Іспанії, Німеччині. Усією Західною Європою живим відгомонам середньовіччя залишаються лицарські замки, від одних збереглися тільки мальовничі руїни, але чимало вистояло і залишилося майже незайманими. Спочатку замок був дерев'яною вежею (донжон), розділеною на декілька поверхів-ярусів, оточеною земляним валом, огорожею і ровом. Вибирали стратегічно важливі місця, що панували б в ландшафті — гору, скелю, край обриву, острів. Коли перейшли до кам'яного будівництва, замки поступово перетворилися в складні оборонні комплекси. Головний принцип їхнього устрою — створення низки перешкод для нападників. Через рів, часто заповнений водою, до замку можна було дістатися лише через розвідний міст. Головним укріпленням були декілька рядів зубчатих мурів з вежами. Обов'язковонапівір'ї замка був колодязь або створювався великий запас води на випадок облоги. На окремому дворі будували домівку для власника, церкву або каплицю, господарські приміщення, арсенал.

У XII–XV ст. зростання міст, комплекс нових явищ духовного життя, побутового устрою, технічний прогрес призвели в художній сфері до

виникнення нового стилю — [ГОТИКИ](#). Готичний стиль формується, як і романський, в архітектурі. Термін «готика» введено в епоху Відродження, вклавши в нього дещо негативне ставлення до варварської, як вважали, архітектури середніх віків (готи — назва одного з варварських племен). Найяскравіші готичні пам'ятники — міські споруди: ратуші і, головне, собори. У ратуші концентрувалася ділова, практична частина управління містом. Осереддям же всього суспільного життя, безумовно, був собор. Крім основного призначення — проведення богослужіння — тут читалися лекції, проходили містерії — театралізовані вистави на біблійні сюжети, укладалися особливо важливі договори. Собори будувалися на замовлення міських комун, які, як правило, не жалкували на їх зведення грошей, оскільки собор був свого роду символом міста, уособленням християнських чеснот мешканців. Собор бував настільки великим, що його не могло заповнити і все населення міста. Готичний собор Парижської Богоматері панує навіть над сучасною столицею Франції, перевершуючи величчю все побудоване пізніше. Будівництво могло тривати десятиріччями, а те і сторіччями. Найзнаменитіший довгобуд — Кельнський собор, який заклали в XII ст, закінчували за старовинними кресленнями вже в XIX в. За зовнішнім виглядом абсолютно неможливо здогадатися, який внутрішній устрій будівлі. Кожний з фасадів несхожий на інші. Наприклад, за фотографіями Собору Парижської Богоматері, зробленими з різних сторін, можна і не здогадатися, що це одна і та ж будівля. Кожен із соборів присвячувався якій-небудь основній темі: Парижський — Богоматері, Шартрський — історії французького королівського роду. Прикраси соборів — рельєфи, скульптури, фрески, вітражі — справжня енциклопедія середньовічного світогляду і середньовічного життя. Наприклад, Шартрський собор прикрашають 9 тисяч скульптур. Химерно переплітаються тут біблійні сюжети, античні образи, побутові сцени, язичницькі мотиви, фантастичні фігури. Можна зустріти своєрідні карикатури в камені (один з рельєфів собору в місті Парма (Італія) — зображує віслюка в одязі ченця, який читає проповідь вовкам). Бували найнесподіваніші рішення. На вежах собору в місті Лан (Ена), Франція — стоять великі статуї биків — так міщани увічнили працю тварин (перевезення будматеріалів на будівництві). Культура Візантії.

Найпривабливішою країною середньовіччя для європейців довгий час залишалась Візантійська імперія. Географічне розташування на перехресті торговельних шляхів, на перехресті ідей, Сходу і Заходу, барвіста власна культура робили її поза конкуренцією впродовж одного тисячоліття. Візантійська імперія виникла на рубежі двох епох — загибелі пізньої античності та народження середньовічного суспільства.

Столицею її став Константинополь, заснований імператором Константином I у 324-330 рр. За формою державного правління Візантія була самодержавною монархією: в руках імператора (василевса) зосереджувалась законодавча, виконавча, судова і військова влада; вона вважалась божественною, а він сам – повелителем усіх християнських народів. І все ж ця влада до певної міри була обмежена такими установами, як сенат (синкліт), державна рада (консисторій) і діми (організації вільних громадян візантійських міст). Оскільки влада імператора не набула характеру династичної спадкоємності, це відкривало дорогу узурпації, і чимало візантійських властителів ставали жертвами найманих убивць.

Своєрідність суспільного розвитку Візантії не менш яскравої проявилася в галузі правових відносин. Тут як у сфері цивільного, так і сфері кримінального права більшою мірою, ніж на Заході, мали вплив римські юридичні традиції. На відміну від інших країн того часу, Візантія залишалась державою, де зберігалось єдине кодифіковане й обов'язкове для всього населення імперії діюче право. Зведення цивільного права Юстиніана, яке сучасники називали «храмом правової науки», складалося з Кодексу – основних постанов діючого римського права, Дигеста – великого збірника правових положень, запозичених у римських юристів, Інституцій – коротких рекомендацій для юриспруденції і Новелці нових законів, виданих самим Юстиніаном. Саме завдяки зведенню цивільного права Юстиніана досягнення римської юридичної науки стали надбанням юристів Середніх віків і Нового часу. В ідеологічному і соціально-політичному житті візантійського суспільства значну роль відігравала християнська церква, яка в IV ст. стала союзником і опорою держави. У Візантії церква не мала тієї адміністративної й економічної влади, що в Західній Європі.

Православні ієрархи не претендували на главенство над могутньою світською владою, проповідувалась ідея єдності з державою. Римська ж курія неухильно відстоювала доктрину про примат духовної влади над світською. Східну і західну церкву розділяли стійкі соціально-психологічні відмінності, що вкоренились у широких колах середньовічного суспільства. Західній релігійності була властива глибока емоційна напруженість, що межувала з екзальтацією; віруванням греків – абстрактна філософська розсудливість, прихильність до трансцендентних ідей. Схвильована уява латинян постійно спрямовувалась до страждань Христа, страшних мук грішників у пеклі; в православній церкві на перший план висувались радісно освітлені моменти життя Сина Божого, його воскресіння, піднесення душ віруючих до божественного світла, до перемоги добра над злом.

Система освіти у Візантії зберегла спадкоємний зв'язок з античністю. Дітей у віці шести-семи років віддавали до початкової школи. Система освіти складалася з декількох ступенів:

Елементарна школа — коло 3-х років — читання, письмо, а також рахуванню і співам, деякі відомості по міфології, світській та біблійній історії.

Школа «граматиста» — 6-7 років — граматика. Мета: навчити правильно говорити і писати, розуміти і пояснювати античних авторів.

Школа ритора — читання і заучування напам'ять найвідоміших робіт античних і християнських письменників, ораторів, богословів, істориків, філософів.

Філософська школа — філософія (знання), а також арифметику, геометрію, музику, астрономію, фізику, логіку, етику.

Початкові школи були приватними, платними, а також могли утримуватись монастирями, церквами або міськими общинами, залишаючись доступними для всіх категорій населення. Для продовження освіти і розвитку шкіл більш високих ступенів існував дуже важливий стимул: в імперії з централізованим управлінням і розгалуженим бюрократичним апаратом не можна було зайняти високу посаду без достатньої освіти. Ті, що вирішили присвятити себе науці або готувалися зайняти високі державні посади, продовжували освіту, вивчаючи риторику, філософію та юриспруденцію. В ранній період імперії зберігалися старі центри античної освіченості – Афіни, Александрія, Антіохія, Бейрут, Газа. Згодом ці центри занепадають: Александрійська бібліотека гине від пожежі, а платонівська Академія закривається за наказом імператора Юстиніана. Виникають нові наукові і навчальні центри; в Константинополі в IV ст. створюється Магнаврська вища школа, а в 1045 р. – університет. Школа ця мала чітко виражену світську програму, швидше за все, вона обмежувалася предметами загальноосвітнього циклу — філософією, граматикою, геометрією, астрономією. Латинська граматика і латинське красномовство вже не входили в програму, починаючи з VII століття грецька мова зробилася єдиною офіційною мовою імперії, мовою канцелярії та літератури. Не знайшло собі місця в системі навчання і право. Відносно викладацького складу, збереглися імена деяких викладачів Магнаврської школи. В джерелах фігурує ім'я Коміт, він автор епіграм, тлумачив «Іліаду» Гомера, навчав граматичі, Феодигій — навчав астрономії, Феодор — очолив кафедру з геометрії. Зазвичай вважають, що Фотій, константинопольський патріарх, також був у свій час професором Магнаври, але прямих даних про його вчительську діяльність немає. Зберігалися античні системи уявлень в астрономії, медицині, хімії, хоч вони весь час зазнавали критики. Про успіхи хімії

говорять технологія виготовлення смальти для мозаїк, винахід знаменитого «грецького вогню» — запалювальної суміші, яку не можна погасити водою. Багата і візантійська історіографія. Історики жили і працювали, як правило, при дворі імператора, і їх творчість повинна була відповідати державним інтересам. Імператор Костянтин Багрянородний сам був автором декількох книг. Дуже цікава особистість історика Прокопія Кесарійського. Він жив у часи максимальної політичної могутності Візантії, коли правив імператор Юстиніан (VI століття). У офіційному творі «Історія воєн Юстиніана з персами, вандалами і готами» Прокопій вихваляє імператора, детально описує його перемоги. У своїх же мемуарах, за якими закріпилася назва «Таємна історія», він висловлює абсолютно інші погляди, вважає Юстиніана вискочкою (Юстиніан походив з селянської сім'ї з Македонії і успадкував престол від свого дядька, зведеного на престол солдатами), гостро критикує його. Велике розповсюдження в X ст. отримали історичні хроніки Феодана Сповідника і Георгія Амартола, переведені пізніше на слов'янську мову. В X ст. були створені видатні пам'ятки історико-енциклопедичного характеру. Імператору Костянтину VII Багрянородному приписується створення трактатів «Про управління державою», «Про церемонії візантійського двору» та ін., які містили важливі історико-географічні і етнографічні відомості. Внаслідок тісних контактів Візантії зі слов'янськими племенами, потім з Київською Руссю твори візантійських істориків є найціннішим джерелом з вітчизняної історії.

З перемогою християнства провідне місце в системі знань зайняло богослов'я. Надзвичайний розквіт переживає логіка, як основа побудови богословської догматичної системи. Візантійська філософія, на відміну від західноєвропейської схоластики, базувалась на вивченні й коментуванні античних філософських вчень усіх шкіл і напрямків, однак в XI ст. у ній посилюється вплив ідеалістичної системи Платона, яка використовувалась і для обґрунтування права на критичне ставлення до церковних авторитетів. З X-XI ст. в розвитку богословсько-філософської думки можна простежити дві тенденції. Першій притаманні інтерес до проблем зовнішнього світу та його будови, віра у можливість людського розуму і прагнення протистояти різним формам аскетизму. Найвидатнішим представником цього напрямку був Михайло Псоло (XI ст.) – філософ, історик, філолог, юрист. Його «Логіка» стала відомою не тільки у Візантії, але й на Заході. Представники раціоналізму і релігійного вільнодумства були засуджені церквою, а їх праці покарані вогнем. Друга тенденція, що знайшла своє вираження у творах релігійних аскетів і містиків Сімеона Нового Богослова (949-1022) та Григорія Палами (1297-1360), в основному

скеровувалась на внутрішній світ людини, способи її ; вдосконалення у дусі християнської етики, смирення і послуху. Культура Візантії, яка була прямою спадкоємицею Стародавньої Греції і Риму, увібрала в себе багато чого і з культур східних народів, які її населяли. Західну Європу і Візантію об'єднує передусім спільність релігії. Розкол церкви не торкнувся основи християнства, хоч є деякі відмінності:

- богословські — католицька церква дотримується догмату про те, що Святий Дух сходить від Отця і від Сина, а православна — тільки від Бога-отця; православ'я заперечує віру в чистилище й інш.;
- культові — католицизм забороняв переклад Біблії, богослужіння велося латиною, обітницю безшлюбності давали всі священники, а в православ'ї використовувалися національні мови, священники мали сім'ю. На відміну від Риму, православної церкві ніколи не належала політична влада. Патріарх константинопольський по відношенню до імператора займав підлегле становище. Загалом же у Візантії, як і в Західній Європі, християнство набуло всеосяжного характеру: стало і філософією, і основою мистецтва, і моральною доктриною.

Досить значним є вклад Візантії у світову архітектуру. Вже у V-VI ст. візантійські зодчі переходять до нового планування міста, яке стає характерним для середньовічної Європи. В центрі міста розташовується головна площа із собором, від якої у різні боки розходяться вулиці. З цього часу з'являються багатоповерхові будинки, а з часом — резиденції знатних, багатих громадян. У візантійській архітектурі знайшли своє застосування і розвиток художні і технічні ідеї античності. Візантійські архітектори в пошуках нових форм храму вирішили складне творче та інженерне завдання — об'єднали прямокутну в плані базиліку і центричний храм. Наслідком цих пошуків став найвидатніший витвір візантійської архітектури — храм Святої Софії (Софія — символ божественної мудрості) в Константинополі, побудований усього за п'ять років за наказом Юстиніана. Рідкий для середньовіччя випадок, коли нам відомі імена архітекторів — Анфемій з Трал та Ісидор з Мілету. У плані храм являє прямокутник, його центральна частина перекрита куполом, до якого примикають ще два напівкупи. Головним же в задумі була організація внутрішнього простору храму. Надзвичайно багатий інтер'єр собору. Біля основи купола по колу розташовано сорок вікон, так що для тих людей, які перебувають внизу, частину стіни між вікнами не видно, і купол, здається, летить у повітрі. Пізніше складеться хрестово-купольне планування храмів. На відміну від архітектури у візантійському образотворчому мистецтві доля античної спадщини була іншою. Елліністичне начало яскраво проявлялося у ранніх фресках і мозаїках — жанрові сцени, реалістичне зображення людей, правильні пропорції.

Однією з вершин є мозаїки Специфічною формою візантійського мистецтва була [мозаїка](#).

Суворі система існує і для розміщення сюжетів монументального живопису в храмах. Біблійна тематика стає переважаючою. Виникає особливий жанр живопису — [іконопис](#) (від грецького «ікона» — картина), в якому всі канони дотримуються дуже суворо.

У нашій національній історії особлива роль належить привезеній до Києва в XII столітті візантійській іконі, яка пізніше отримала назву «Володимирська Богоматір». До великих художніх висот піднялося у Візантії мистецтво оформлення книги. На книжковий живопис вся суворість канону не поширювалася. Цим пояснюється більший реалізм і виразність [книжкових мініатюр](#), що виконувалися з великою живописною майстерністю і тонкощами (слово «мініатюра» походить від назви червоної фарби — «мініум»). Художники розробляли не тільки сюжети композицій, але і систему взаємозв'язку тексту і мініатюр, їх розташування, домагаючись художньої єдності. Важким для образотворчого мистецтва виявився так званий «іконоборчий» період (VIII століття), коли імператори в боротьбі проти політичного впливу церкви заборонили шанування ікон, а також будь-яких зображень Христа і святих. Прикрашати церкви дозволялося тільки декоративним орнаментом. На початку IX століття заборони були відмінені, але до цього часу не тільки багато ікон, але й мозаїк, фресок в Константинополі було знищено

З наведеної загальної характеристики середньовічної європейської культури видно, що вона не є «невдачею», «перервою» в історії світової культури, а являє невід'ємний етап її формування і розвитку. Безумовно, культура в епоху раннього середньовіччя пережила найскладніший застійний період, коли єдиною державою, яка зберегла античну традицію, була Візантія, в Західній же Європі загубленим виявився рівень, вже досягнутий у Стародавній Греції і Римі, звузилося до мінімуму коло освічених людей, практично не розвивалися природничі науки, філософія втратила самостійність, припинилося монументальне будівництво. Однак працею і талантом багатьох народів, які увійшли в орбіту культурного розвитку і створили основи національних культур сучасних європейських держав, криза поступово була подолана